

Sõnamoodustusabi

Sirje Mäearu

eesti keele instituudi teadur

Nime-, tsitaatsõna- ja lühendituletised

Kas *Jamaica'lane*, *jamaica'lane* või *jamaicalane*?

Tuletised, mis on saadud isiku-, koha- vm nimest, kirjutatakse väikese algustähega, nt *Eestimaa* > *eestimaine*, *Mitsubishi* > *mitsubishilik*, *Mitšurin* > *mitšurinlane*, *München* > *münchenlane*, *Vändra* > *vändralane*, *Treffner* > *treffnerist*; *Euroopa* > *euroopastuma*, *Internet* > *internetistama*.

Tuletistes säilitatakse tuletusaluse nime algupärane kuju: *Thatcher* > *thatcherism* (mitte *tätšerism*), *Chopin* > *chopiniaana*, *Goethe* > *goethelik*, *Napoleon* > *napoleonlik*, *Newton* > *newtonlus*, *Rembrandt* > *rembrandtlik*, *Cluny* > *clunylane* (Cluny kloostri), *Guatemala* > *guatemalalane*, *Honduras* > *honduraslane*, *Jamaica* > *jamaicalane*, *Kraków* > *krakówlane*, *Milano* > *milanolane*, *Myanmar* > *myanmarlane*, *Nicaragua* > *nicaragualane*, *Paraguay* > *paraguaylane*, *Uruguay* > *uruguaylane*, *Wales* > *waleslane*.

Nime ja liite piiril tekkinud kaashäälikuühend kirjutatakse reeglikohaselt, st iga häälik ühe tähega: *Tallin*(*n* → Ø) + *-lane* > *tallinlane*, *Marss* > *marsslane*. See ei kehti nime lõpu- ja liite algushäälikust tekkinud topeltkaašhääliku kohta: *Iisrael* + *-lane* > *iisraellane*, *Nepal* > *nepallane*, *Portugal* > *portugallane*.

Ülakoma lisatakse nime ja liite piirile siis, kui nime lõpposa kirja pilt ja hääldus on tugevasti erinevad: *Gaulle* [gool] > *gaulle'ism*, *Molière* [moljeer] > *molière'ist*, *Shakespeare* [šeikspiir] > *shakespeare'lik*, *Voltaire* [voltäär] > *voltaire'lik*, *Alsace* [alzass] > *alsace'lane*, *Marseille* [marssei] > *marseille'lane*, *Melbourne* [melbö(r)n] > *melbourne'lane*, *Yorkshire* [joo(r)kšir] > *yorkshire'lane*. Eriti käib see kirja pildis täishäälikuga, aga häälduses kaashäälikuga (või vastupidi) lõppevate nimede kohta.

Kui nimi lõpeb vokaalühendiga, mis hääldub ühe vokaalina, või konsonantühendiga, mis hääldub ühe konsonandina, ei pea ülakoma panema, nt *Barbie* [barbi] > *barbielik*, *Chardonnay* [šardonne(e)] > *chardonnaylik*; *Strasbourg* [strasbuur] > *strasbourglane*.

Nimetuletised jäävad samasse kirja mis muugi tekst (siinses kirjutises on näited kursiivis), nt: Viimases raundis võitsid chicagolased lasvegaslasi 2 : 0.

Kas lõuna-eestlane või lõunaeestlane?

Tuletised, mis on saadud sidekriipsu sisaldavatest nimedest, kirjutatakse ilma sidekriipsuta, nt *Baden-Baden* > *badenbadenlane*, *Lõuna-Eesti* > *lõunaeestlane*, *Lõuna-Aafrika* > *lõunaaafriklane* (või loetavussidekriipsuga: *lõuna-aafriklane*), *Kodu-Eesti ja Välis-Eesti* > *kodueestlane* ja *väliseestlane*, *Põhja-Itaalia* > *põhjaitaalialik*, *Põhja-Tallinn* > *põhjatallinlane*, *Taga-Karpaatia* > *tagakarpaatlane*, *Vana-Kreeka* > *vanakreeklane*, *Toulouse-Lautrec* > *toulouselautreclik*, *Tiit-Rein* > *tiitreinulik*, *Kaval-Ants* > *kavalantsulik*.

Sidekriipsuta kirjutatakse ka kaassõna ja nime ühendist saadud tuletisi (tõlgendatav ka kaassõnast ja nimetuletisest saadud liitsõnana): *üleameerikaline*, *ülebaltikumiline*, *üleeestiline* (või loetavussidekriipsuga: *üle-eestiline*), *üleeuroopaline*, *üleliivimaaline*, *ületallinnaline*, *ülevenemaaline*.

Mitmeosalistest nimedest saadud tuletised võib kirjutada kokku või panna loetavussidekriipsu: *Bridget Jones* > *bridgetjonesilik* ~ *bridget-jonesilik*, *da Vinci* > *davincilik* ~ *da-vincilik*, *Mona Lisa* > *monalisalik* ~ *mona-lisalik*, *Rio de Janeiro* > *riodejaneirolane* ~ *rio-de-janeirolane*, *Vaba Ungari* > *vabaungarlane* ~ *vaba-ungarlane*. ÕS 2006 on kirjutanud seesugused tuletised sidekriipsuga: *don-juanlik*, *don-quijote'lus*.

Sidekriipsuga kirjutatakse nime sisaldavatest fraasidest, näiteks lisanditarindist lähtuvad tuletised: *onu Sam* > *onu-samilik*, *isa Goriot* > *isa-goriot'lik*.

Kas rakverelane või rakverlane?

Vokaallõpulistest kohanimedest saab *lane*-tuletisi teha kaht viisi. Ühel juhul liidetakse tuletusliide kuni kaashäälikuni lühenenud kohanimetüvele (see tuletusmall on vanem), teisel juhul lühendamata nimekujule. Lõpuvokaali võrra võivad lüheneda astmevahelduseta kahesilbilised

teise- ja kolmandavärtelised, samuti rohkemasilbilised tüved: *Kihn(u* → \emptyset) + *-lane* > *kihnlane*, *Ruhnu* > *ruhnlane*, *Alpi* > *alplane*, *Kariibi* > *kariiblane*, *Helsingi* > *helsinglane*, *Gabrovo* > *gabrovlane*, *Vanemuine* > *vanemuislane*. Uuemad ja harvemad ning mitmesilbilistest kohanimedest saadud tuletised on enamalt jaolt lühenemata alustüvega, nt *Toscana* > *toscanalane*, *Verona* > *veronalane*.

Mõnede kolme- ja enamasilbiliste kohanimede puhul liitub *-lane* nii lühenenud kui ka lühenemata tüvele: *Rakvere* > 1) *rakver(e* → \emptyset) + *-lane* > *rakverlane* ja 2) *rakvere* + *lane* > *rakverelane*; *haapsallane* ja *haapsalulane*, *jõgevlane* ja *jõgevalane*, *peterburlane* ja *peterburilane* (mitte *sanktpeterburglane*), *viiburlane* ja *viiburilane*, *napollane* ja *napolilane*.

Kui nimi lõpeb *la*-silbiga, leiab tüve ja *lane*-liite piiril aset ühe *la*-silbi kustumine (tõlgendatav ka *la*-silpide kattumisena): *Karjala* > *karjala* + *-lane* > *karjalane*, *Varbola* > *varbolane*.

Kas *burgundialane* või *burgundlane*?

Mitmesilbilised võõrnimed võivad liitega seostumisel lüheneda (vt ka eelmist osa). Näiteks lühenevad sageli *ia*-lõpulised nimed: *Arkaad(ia* → \emptyset) + *-lane* > *arkaadlane*, *Babüloonia* > *babüloonlane*, *Burgundia* > *burgundlane*, samuti *ika*-lõpulised: *Aafrik(a* → \emptyset) + *-lane* > *aafriklane*, *Korsika* > *korsiklane*. Erandliku kujuga on häälikulistel põhjustel *austerlane* (< *Austria*) ja *estoonlane* (< *Estonia*). Lühenemata kujul käibivad nt *India* > *indialane*, *Lõuna-California* > *lõunacalifornialane*, *Virginia* > *virginialane*.

Täishäälikuga lõppev alustüvi lüheneb, kui ta lõpeb sama häälikuga, millega liide algab (tõlgendatav ka häälikute kattumisena), nt *Murphy* [möö(r)fi] > *Murph(y* → \emptyset) + *-ism* > *murphism*, *Bovary* > *bovarism*.

Kas *moldovlane* või *moldaavlane*?

Mõningaid kohanimedid on lubatud kirjutada kahel kujul, nt *Colombia* ja *Kolumbia*, *Kenya* ja *Keenia*, *Moldova* ja *Moldaavia*, *Venezuela* ja *Venetsueela*. Seepärast on ka õiged mõlemad nendest saadud tuletised: *Colombia* > *colombialane* ja *Kolumbia* > *kolumblane*, *Kenya* > *kenyalane* ja *Keenia* > *keenialane*, *Moldova* > *moldovlane* ja *Moldaavia* > *moldaavlane*, *Venezuela* > *venezuelalane* ja *Venetsueela* > *venetsueellane*. (Siinsed tuletised on antud Emakeele Seltsi keeleteoim-

konna poolt soovitatud kujul. Maailma maade ja nende elanike nimetusi on hiljem pidevalt täpsustatud ja ajakohastatud ning neid saab vaadata aadressil [http://www.eki.ee/knab/.](http://www.eki.ee/knab/))

Kas *bachlik* või *bachilik*?

Pearõhust alates ühesilbiliste (omastavas kahe- ja kolmsilbiliste) astmevahelduslike nimede puhul (lõpevad kaashäälikuga või mitmest kaashäälikust koosneva järjendiga) ei ole ranget reeglit selle kohta, kas *lik*-liitele eelnev tüvi peab olema nimetavas või omastavas. Esineb nii üht kui ka teist, nt *Bach* > *bachlik* ~ *bachilik*, *Brecht* > *brechtlik* ~ *brechtlik*, *Faust* > *faustlik* ~ *faustilik*; samuti *Hollywood* > *hollywoodlik* ~ *hollywoodilik*, *Robin Hood* > *robinhoodlik* ~ *robinhoodilik*, *Savisaar* > *savisaarlik* ~ *savisaarelik*.²

-lane liitub enamasti nimetavas käändes kohanimele, nt *Kadriorg* > *kadriorglane*, *Delaware* [delavaar] > *delaware'lane*, *New York* > *newyorklane* ~ *new-yorklane*, *Zelenogorsk* > *zelenogorsklane*. sk-lõpulistele nimedele võidakse hääldamise hõlbustamiseks lisada liide ka omastava tüvele, nt *Zelenogorsk* : *Zelenogorski* > *zelenogorski-lane*.

Kas *macho'lik* või *macho'lik*?

Tsitaatsõnad säilitavad tuletises oma kirjaviisi, st tsitaatsõna on teises kirjas kui liide (ja muu tekst) ning on ühendatud liitega ülakoma abil. Näiteks, kui muu tekst on püstkirjas, siis tsitaatsõna on kaldkirjas: *macho* > *macho'lik*, *performance* > *performance'likkus*. Mitmeosalisi tsitaatkeelendeid võib kirjutada ka sidekriipsuga: *new age* > *new age'lik* ~ *new-age'lik*, *ad hoc* > *ad hoc'sus* ~ *ad-hoc'sus*, *comme il faut* > *comme il faut'lik* ~ *comme-il-faut'lik*.

Kuidas moodustada tuletisi lühenditest?

Väiketähtlühendile liidetakse tuletusliide sidekriipsu abil, nt *aü* > *aü-lane*, *wifi* > *wifi-stama*. Suurtähtlühendist saadud tuletist võib kirjutada sidekriipsuga või ilma, nt *IT* > *IT-stama* (loe: ii-tee-stama) ~ *ITstama*.³ *l*-tähega algavate liidete puhul on sidekriipsuga kirjutamine selgem, nt *AEGEE* > *AEGEE-lane* (~ *AEGEElane*), *ISIC* > *ISIC-lik* (~ *ISIClik*), *KGB* > *KGB-lane* (~ *KGBlane*). Mõningaid sõnana loetavatest suurtähtlühenditest saadud tuletisi kirjutatakse ka väiketähtedega, nt

NATO > NATO-lane ~ natolane, ELO > ELO-lane ~ elolane, SS > SS-lane ~ esseslane.

Nimisõnatuletus

Kas õppejõuskond või õppejõudkond?

Üldiselt liitub *-kond* nimetava tüvele: *laud* + *-kond* > *laudkond*, *meeskond*, ainult *ne-*, *line-*, *lane-*liiteliste sõnade puhul *s-*tüvele: *naine* : *nais*(*e* → Ø) + *-kond* > *naiskond*, *tööliskond*, *haritlaskond*. Ka *ja-*liite puhul lisandub alustüvele *-s*: *õpetaja* + *-s* > *õpetajaskond*, *lugejaskond*. Seesuguste sõnade eeskujul on erandlikuna loodud *liikmeskond* ja *jaoskond*.

Sõnast *õppejõud* on korrapärane tuletis *õppejõudkond*, samuti on moodustuselt õiged *klientkond*, *professorkond*, *tudengkond*.

Tähele tuleb panna *kond-*tuletiste õigekirja: tüve ja liite piiril tekkivas kaashäälikuühendis kirjutatakse kõik häälikud ühe tähega: *fänn* > *fänkond*, *lipp* > *lipkond*. See reegel ei kehti, kui tüvi lõpeb *k-*ga ehk sama häälikuga, millega *kond-*liide algab: *kesk* > *keskkond*, *salkkond*, *õhkkond*.

Sageli piisab raskepärase tuletise asemel tuletusaluse sõna mitmusest: vrd *tütarlapskond* ja *tütarlapsed*, *helistajaskond* ja *helistajad*.

Kas maksukohustuslane või maksukohuslane?

Tuletise aluseks on sõna *maksukohustus*, millele liidetakse *lane-*sufiks. Seega on täpsem *maksukohustuslane*, sama moodi *käibemaksukohustuslane*, *aruandekohustuslane*, *raamatupidamiskohustuslane*, *sõjaväekohustuslane* jt.

Kas eksportöör või eksportija?

Kui isikut märkiva võõrnimisõna (*eksportöör*, *importöör*, *investor*, *eksperimentaator*, *degustaator*) kõrval on eesti keeles olemas tähenduselt seotud samatüveline tegusõna (*eksportima*, *importima*, *investeerima*, *eksperimenteerima*, *degusteerima*), tasub enamasti kasutada sellest saadud *ja-*tegijanime (*eksportija*, *importija*, *investeerija*, *eksperimenteerija*, *degusteerija*). Kindel eelistus on sellistel omaliitelistel tuletistel nagu *masseerija* (mitte *massöör*, *massažöör* ega *massažist*), *modelleerija* ~ *modellist* ~ *mudeldaja* (mitte *modellöör* ega *mudellöör*), *realiseerija*

(mitte *realisaator*). Vahel saab mõne väga võõramaigulise tuletise asendada sobiva liitsõnaga või muutüvelise tuletisega: *piletimüüja* ehk *piletikontrolör* (mitte *piletöör*), *treeninguseade* ehk *valmendi* (mitte *trenažöör*).

Tuleb ka tähele panna, mida väljendada soovitakse. Näiteks sobivad sõnad *eksaminaator* ja *koordinaator* märkima küll seadmeid, kuid isikute puhul tuleks kasutada *ja*-tegijanime: *eksamineerija*, *koordineerija*.

Kas *pudedus* või *pudesus*?

Nimisõna moodustatakse omadussõnast sageli selle omastava vormi põhjal, mis võib lüheneda täishääliku võrra: *pude* : *puded*($a \rightarrow \emptyset$) + *-us* > *pudedus*, *üldis*($e \rightarrow \emptyset$) + *-us* > *üldisus*, samuti *suitsusus*, *garantiilisus*, *kodumaisus*, *mitmekesisus* (mitte *mitmekesidus*). *u*-tüvelise sõna omastava lõpuvokaal langeb kokku liite algusvokaaliga, toimub häälikute kattumine, nt *vali* : *valju* + *-us* > *valjus* (mitte *valjusus*). Sama juhtub *us*-tuletise moodustamisel mäarsõnast *palju*: *palju* + *-us* > *paljus*. (Lühema *paljus* kõrval on lubatud küll ka pikem *paljusus* kui tähenduselt selgem – *paljus* võib olla ka 'paljas-olek'.) Mõnel juhul rakendub *us*-liite asemel selle variant *-dus*: *kallis* : *kalli* + *-dus* > *kallidus*, *aldis* : *alti* + *-dus* > *altidus*, *haigusvaba* + *-dus* > *haigusvabadus* (mitte *haigusvabasus*).

Kas *liikmelisus* või *liikmesus*?

Nimisõnast saab nn olekusõna moodustada liitega *-sus*, nt *liige* : *liikme* + *-sus* > *liikmesus* 'liikmeks olek' (ekslikult on kasutama hakatud sõna *liikmelisus*, mis on tuletis omadussõnast *liikmeline*), *klientsus* 'kliendiks olek', *subjektsus* 'subjektiks olek'.

lus-liitega moodustatud tuletised väljendavad sotsiaalseid nähtusi, näiteks *dissidentlus* 'erimeelsete liikumine', *doonorlus* 'doonoriks olemine', *fänlus* 'kuulsuste ihalus', *hulkurlus* 'hulkuv eluviis, hulkurielu elamine', *joomarlus* 'liigjoomine sotsiaalse pahena'.

Probleemiks on olnud sõnast *autor* lähtuv tuletis. Kuna see märgib konkreetset seisundit, on siin õige liita *sus*-, mitte *lus*-liide: seega *autorsus*, mitte *autorlus*.

Kas hotellide *täitumus* või *täituvus*?

Tegusõna puhul saab liite *-us* liita ka kesksõnade ja *ma*-tegevusnime vormide tunnustele. Tuletise võimalus oleneb alusverbist.

tud-kesksõnast saadud tuletised märgivad olekut: *huvitat*(*ud* → ∅) + *-us* > *huvitatus* 'huvitatud olek' (seda saab tõlgendada ka *tus*-liitena: *huvita-* + *-tus*), *läbimõeldus* 'läbimõeldud olek', *vastandatus* 'vastandatud olek'. *tus*-tuletisi saab moodustada sihilistest tegusõnadest.

Olekut märgivad ka *ma*-tegevusnimest saadud tuletised: *hälbim*(*a* → ∅) + *-us* > *hälbimus* 'hälbinud olek' (seda saab tõlgendada ka *mus*-liitena: *hälbi-* + *-mus*). *mus*-tuletisi saab moodustada sihitutest tegusõnadest.

tav-kesksõnast saadud tuletised märgivad mingit omadust: *käideldav* + *-us* > *käideldavus* 'omadus olla käideldav', *hallatavus* 'omadus olla hallatav' (mitte *hallatus*, mis lähtub *tud*-kesksõnast ja märgib olekut), *nakatavus* 'omadus olla nakatav'.

v-kesksõnast saadud tuletised märgivad mingit võimet: *kohanev* + *-us* > *kohanevus* 'kohanemisvõime', *paisuvus* 'paisumisvõime', *täituvus* 'täitumisvõime'.

Verbituletiste puhul on küsimusi andnud ka nende tähendus, nt vrd *salastus* 'salastamine' ja *salastatus* 'salastatud olek', *kohustus* ja *kohustumus* 'kohustunud olek', viimast sõna ei ole õige kasutada *kohustuse* asemel: (*juhtkonna*) *kohustumus* peab olema (*juhtkonna*) *kohustus*.

Täituma-tegu sõnast lähtuv *täitumus* märgib täitunud olekut ning *täituvus* (< *täituv*) täitumisvõimet. Seega saab hotellide, rongide, lennukite puhul rääkida *täitumusest*. *mus*-lõpulised on ka statistika-sõnad: *poiste ja tüdrukute sündimus* 'sündide arv mingis ajavahemikus' (mitte *sündivus*), *südamehaigustesse suremus*, *suur haigestumus tuberkuloosi*.

Kas *pakkumine* või *pakkumus*?

Sageli küsitud sõna *pakkumus* on pakkumise kui tegevuse üksikjuhtum, nagu *tellimus* on tellimise üksikjuhtum – üks konkreetne tellimine – ja *külastus* külastamise üksikjuhtum. Sama moodi eristuvad liitsõnad *enampakkumus* ja *enampakkumine*, *hinnapakumus* ja *hinnapakumine*.

Kas kasutamisjuhend või kasutusjuhend?

Tähendus on neil sõnadel üks, ent *kasutusjuhend* on ladusam. Liitsõnades eelistatakse nii mõnigi kord täiendosas *mine*-tuletisele lühemat *us*- või *e*-tuletist, nt pigem *kergitusaine*, *automaatsalvestusrežiim*, *kinkeleping*, *kaevetööd* kui *kergitamisaine*, *automaatsalvestamisrežiim*, *kinkimisleping*, *kaevamistööd*. Kui on tarvis toonitada enesekohasust, siis on selgem pikem vorm, nt *väljalülitumistemperatuur*, sest sõnal *väljalülitus* on kaks tähendust: 'väljalülitamine' ja 'väljalülitumine'.

¹ Võõrnimetuletiste õigekirja kohta vt lisaks T. Erelt, Eesti ortograafia. 4., täiendatud trükk. Tallinn, 2005, lk 18–19; S. Mäearu, Võõrnimetuletiste õigekirjast. – T. Erelt, T. Leemets, S. Mäearu, M. Raadik. Keelenõuanne soovitab. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 1996, lk 113–118.

² Vt ka S. Vare, Omadussõnaliited tänapäeva eesti kirjakeeles. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, 1984, lk 44.

³ Argikeeles märgib infotehnoloogiat sõna *itt*, millest saab tuletada verbi *itistama*.